

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2003

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
κ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Δ. ΣΚΑΛΚΕΑ

Ἡ ἐπιστήμη, ὡς ἀέναος ἀγώνας τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς γνώσεως, μὲ τὸν διαλογισμό, τὴν ὀξυδερκῆ παρατήρηση, τὴν διαίσθηση καὶ τὴν ἔρευνα, ἀνοίγει συνεχῶς νέους ὁρίζοντες καὶ φωτίζει τὸ νοῦ.

Οἱ κλασσικοὶ Ἕλληνες φιλόσοφοι, ποὺ εἶχαν ἀναπτύξει σὲ ὕψιστο βαθμὸ τὸ θεωρητικὸ στοχασμό, τῆς ἀπέδωσαν καθαρῶς θεωρητικὸ σκοπὸ καὶ παραθεώρησαν τὴν ἀξία καὶ τὴ σημασία τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως, ἡ ὁποία, κατ' αὐτοὺς δὲν εἶχε «λόγον διδόναι». Ἀλλά, καθὼς ἦταν ἀναπόφευκτο, δὲν ἄργησε νὰ ἐπισυμβεῖ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου – μὲ τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τοὺς διαδόχους του γιὰ παράδειγμα – ὥστε στοὺς καιροὺς μας νὰ ἐξελιχθεῖ σὲ ἀναπόσπαστο μέλος τῆς Ἐπιστήμης καὶ νὰ κυριαρχήσει στὴν οἰκουμένη ὅλη ὡς Τεχνολογία.

Ἐπιστήμη, βέβαια, καὶ Τεχνολογία δὲν ταυτίζονται, διότι ἡ Ἐπιστήμη παραμένει προσηλωμένη στὴν ὅλο καὶ πιὸ βαθεῖα κατάκτηση τῆς γνώσεως, ἐνῶ ἡ Τεχνολογία ἔχει ὡς ἐπιδιώξη τὴν ἀξιοποίηση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ὡς μέσο γιὰ τὴν ὑπηρετήση τῶν τρεχουσῶν, πρακτικῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου. Πολὺ χαρακτηριστικὰ, ὁ Αἰνστάϊν εἶχε τονίσει: «Ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργήσει σκοποὺς, ἀλλὰ νὰ προσφέρει, τὸ πολὺ, τὰ μέσα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη κάποιων σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν συλληφθεῖ ἀπὸ προσωπικότητες ποὺ διαθέτουν ὑψηλότερα ἠθικὰ ἰδανικά». Ἐσπευσε, ὥστόσο, νὰ σημειώσει πῶς «ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν τελείων μέσων καὶ τῶν συγκεχυμένων σκοπῶν». Αὐτὴ

ή τελευταία ρήση προκαλεί έναν επίμονο προβληματισμό και είναι αυτός ο προβληματισμός που με οδήγησε στην αποψινή, βραχεία ομιλία μου.

Εάν, βέβαια, ο Αϊνστάιν είχε ζήσει όλο τον προηγούμενο αιώνα, έναν αιώνα ανθρώπινης κακουργίας, με επαναστάσεις, παγκοσμίους θερμούς και ψυχρούς πολέμους, αλλά και δοξασμένο από τη ραγδαία ανάπτυξη των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας, ίσως θα προβληματιζόταν περισσότερο. Η προώθηση των φυσικών επιστημών και η εκκρήξη της τεχνολογίας, ή οποία έχει προσλάβει φρενήρεις ρυθμούς στην εποχή μας, εγείρουν απορίες και συγκλονιστικά ερωτήματα.

Η επιστήμη αναπτύσσεται, συνήθως, σε σχέση με τις πρακτικές ανάγκες των ανθρώπων, ακολουθεί, όμως, βασικά την εξέλιξη μιας κοινωνίας και αντικατοπτρίζει το συγκεκριμένο πνευματικό και ηθικό της επίπεδο.

Ποιό είναι, όμως, σήμερα, στις αρχές του 21ου αιώνα, το πνευματικό και ηθικό επίπεδο της κοινωνίας μας;

Ο υλιστικός ευδαιμονισμός, που κυριαρχεί στα προηγμένα οικονομικώς κράτη, σε συνδυασμό με τα αξιολαύμαστα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα, που πολλαπλασιάζονται ραγδαίως, δεν αφήνουν στον άνθρωπο τον αναγκαίο χρόνο για να ασχοληθεί, σοβαρά κι επίμονα, με τον έσωτερό του εαυτό, ώστε να επιτύχει, όχι μόνο την διανοητική και, γενικότερα, εγκυκλοπαιδική του συγκρότηση, αλλά για να κατορθώσει την ηθική ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του, ως Ανθρώπου. Σήμερα, «ο άνθρωπος βουβαίνεται προς τα μέσα και θαυμάζει προς τα έξω», κατά τον βαθύ λόγο του Θεοδωρακόπουλου.

Η τεχνολογία, που βελτίωσε σημαντικά τις συνθήκες της ζωής μας, βοήθησε ή εμπόδισε τον άνθρωπο να γίνει περισσότερο Άνθρωπος; Ίδου το κρίσιμο ερώτημα. Το ανθρώπινο δν εξακολουθεί να αποτελεί αυτόγενη και αυταπόδεικτη, υπέρτατη αξία της ζωής ή έχει βαθύτατα καταρρακωθεί και υποβιβασθεί, έναντι των σύγχρονων υλιστικών αξιών, επικυρώνοντας την φοβερή ρήση του Νίτσε για την «μεταξίωση των αξιών» στην εποχή μας;

Τα ευγενή ιδεώδη του ανθρωπισμού, που βλαστάνουν, φυσιολογικά θα έλεγα, στο πολίτευμα μιας αυθεντικής Δημοκρατίας – που έχει ως σταθερό πυρήνα της, την αξία του Ανθρώπου – διασύρθηκαν και κατατρέχτηκαν στις ημέρες μας.

Ο μηχανοποιημένος και κατακερματισμένος χαρακτήρας της εργασίας στις τεχνοκρατικές κοινωνίες σήμερα, έχει ως αποτέλεσμα την αποξένωση του ανθρώπου-δημιουργού από τα δημιουργήματά του. Η σύγχυση πραγματικών και

πλασματικών αναγκών, ή πνιγηρή έντατικοποίηση του ρυθμού της ζωής στις μεγαλουπόλεις, ή έσωτερική μοναξιά, τὸ ἄγχος καὶ ἡ ἀγωνία ἀλλοτριώνουν βαθύτατα καὶ παρεμποδίζουν τὴν πνευματικὴ ὁλοκλήρωση τῶν ἀνθρώπων ὡς Ἀνθρώπων ἀνθρώπων. Ἔτσι, πλήττεται βαρὶὰ ὁ Ἀνθρωπισμὸς καὶ δημιουργεῖται μὴ ἡθικὴ, ἰδεολογικὴ, καὶ τελικὰ ὑπαρξιακὴ σύγχυση τοῦ ὄντος.

Καὶ βέβαια, ἡ τάση τῆς προσηλώσεως στὴν ὕλη ποὺ παρατηρεῖται καὶ ἡ αὐξανόμενη πνευματικὴ ἀδράνεια, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπίστανση τῆς βουλῆσεως γιὰ βαθύτερο διαστοχασμὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀνθρώπου, ὀφείλονται στὴν κυριαρχία τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ στὴν τυφλὴ πρακτικὴ τοῦ σύγχρονου ὕλιστικοῦ πολιτισμοῦ.

Μέσα στὸ κλίμα αὐτό, ζεῖ, μεγαλώνει καὶ ἐργάζεται ὁ σύγχρονος ἐπιστήμονας, μὲ ἀποτέλεσμα, τὸ ἔργο του νὰ ἐντάσσεται ἐπιτακτικὰ στὶς γενικότερες αὐτὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἐνταξὴ ὅμως αὐτὴ ἐγείρει –ὀφείλει νὰ ἐγείρει– στὴν συνειδήσή του τὸ πρόβλημα τῆς ἡθικῆς εὐθύνης, ἀξιῶνοντας τὴν ἄμεση, ὑπεύθυνη ἀντιμετώπισή του.

Ὁ ἐπιστήμονας βαρύνεται μὲ πολὺμορφὴ εὐθύνη γιὰ τὴν γνώση, ποὺ κατὰ κάποιον τρόπο παράγει καὶ ὀφείλει νὰ προβλέπει ὁποιοδήποτε πιθανὸ κίνδυνο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προέλθει ἀπὸ τὴν χρῆση –ἢ τὴν κατάχρησή της– στὸ μέλλον γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ τὴν οἰκουμένη. Ὅφειλε νὰ ἀποφασίζει μὲ ἀγρυπνὴ συνειδήση καὶ ὑπευθυνότητα, ἐὰν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του πρέπει τελικὰ νὰ ἐφαρμοσθοῦν. Κάθε ἐπιστημονικὸ ἐπίτευγμα φρονῶ πὼς πρέπει νὰ ἐξετάζεται ὄχι μόνον ὡς γνωστικὴ ἢ ὕλικὴ κατάκτηση, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ἂν θὰ ἀποβεῖ εὐεργετικὸ ἢ ἐπιζήμιο, ἢ καὶ καταστρεπτικὸ, γιὰ τὴν ὕπαρξή τοῦ ἀνθρώπου. Τὸν ἔλεγχο αὐτὸ οὐδεὶς ἄλλος μπορεῖ ἢ ἐπιτρέπεται νὰ ἐπιβάλλει στὴν συνειδητὴ ἐλευθερία τοῦ ἐπιστήμονα, παρὰ μόνον ἡ συναίσθηση τῆς ἀνθρώπινης καὶ γενικὰ, τῆς κοινωνικῆς του εὐθύνης.

Δυστυχῶς, ὅμως, οἱ ἀποφάσεις γιὰ τὴν χρησιμοποίησή ἀπὸ τὴν σύγχρονη τεχνολογία ἐπιστημονικῶν γνώσεων καὶ ἀνακαλύψεων δὲν ἀνήκουν πάντοτε στὴν ἀπόφαση ἢ στὴν σύμφωνη γνώμη ἐκείνων ποὺ τὶς ἀνακάλυψαν, οὔτε οἱ πολλαπλὲς συνέπειες ἀπὸ τὴν χρῆσή τους ἔχουν ὅσο καὶ ὅπως θὰ ἄρμοζε ὑπολογισθεῖ. Γιὰ τοῦτο συχνὰ οἱ στόχοι μίας ἐρευνητικῆς πορείας διασπείρονται. Πολλοὶ διάσημοι ἐρευνητές, ὅπως ὁ Henri Becquerel, ὁ Heinrich Hertz, καὶ ἄλλοι ἰσάξιοί τους, δὲν μπόρεσαν νὰ προβλέψουν τὶς πρακτικὲς ἐφαρμογὲς τῶν ἀνακαλύψεών τους. Καὶ ὁ Oppenheimer, ὅταν πληροφορήθηκε τὴν καταστροφὴ τῆς Χιροσίμα, ἔνιωθε βαρεῖες τύψεις συνειδήσεως, διότι εἶχε τόσο ἀποφασιστικὰ

συμβάλει στη διάσπαση του ατόμου, που βέβαια δόξασε και την επιστήμη και το όνομά του, αλλά διέσπασε και το ιερό κύρος του Ανθρώπου, προσφέροντάς του την φονικότερη δύναμη. Κι αργότερα, ο Χάϊντεγγερ, όταν πληροφορήθηκε την άλωση του γενετικού μυστηρίου του ανθρώπου, είπε πώς «τώρα μόνο ένας Θεός μπορεί να σώσει την ανθρωπότητα».

Ως τελικός σκοπός της επιστήμης, ανακύπτει σταθερά ο εξανθρωπισμός της ζωής και ως σκοπός της ζωής ο εξανθρωπισμός της επιστήμης, ώστε να υπηρετείνεται ο Άνθρωπος. Διότι μόνο με τον απόλυτο σεβασμό προς τον Άνθρωπο, μπορεί να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά ο υλισμός και ο υπέρμετρος ευδαιμονισμός, που κυριαρχεί και όριζει την εποχή μας, και μόνο έτσι μπορεί να τιθασευθεί ή επιστημονική αναρχία. Ο επιστήμονας οφείλει να συνειδητοποιήσει ότι πάνω από όλα βρίσκεται, αμετάθετος και αναντικατάστατος, ο Άνθρωπος. Και όπως, πολύ εύστοχα, έρισε ο Κάντ: «ο άνθρωπος δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ποτέ ως μέσον, για κάποιο σκοπό, αλλά να θεωρείται αυτός, ο ίδιος, ο τελικός σκοπός».

Για να παραμείνουν όμως, οι στόχοι της επιστήμης ανθρωποκεντρικοί, κρίνεται απολύτως αναγκαίος ο επανακαθορισμός τους από «προσωπικότητες με ύψηλά ήθικα ιδανικά», κατά τον Αϊνστάιν, δηλαδή από έντιμους, υψηλόφρονες, συνεπείς και ανιδιοτελείς, διορατικούς, ειλικρινείς και αντικειμενικούς ανθρώπους-επιστήμονες.

Και για τον μεγάλο και κρίσιμο αυτό σκοπό, κρίνεται απαραίτητη η ανθρωπιστική τους συγκρότηση και καλλιέργεια, ή βαθειά γνώση του δικαίου και του ηθικού τους καθήκοντος, ή όρθη αντίληψη περί του αληθινά συμφέροντος τόν Άνθρωπο, καθώς και μία ανεπτυγμένη κοινωνική συνείδηση ηθικής και αλληλεγγύης. Διότι στόχοι αμετακίνητοι της επιστήμης πρέπει, φρονώ, να είναι η βελτίωση των συνθηκών της ζωής του ανθρώπου, σε όλες τις εκφάνσεις της, ή μετάδοση της γνώσεως, ή καταπολέμηση της αμάθειας και των προλήψεων, ή ολόπλευρη καλλιέργεια σε βάθος του ανθρώπου, με κατάληξη τόν σταθερό φωτισμό της συνειδήσεώς του, ή φροντίδα για τόν περιβάλλον, ή διασφάλιση της ειρήνης του κόσμου, της δικαιοσύνης και τού σεβασμού τών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε συνδυασμό με τόν δραστικό περιορισμό της δυστυχίας, όπουδήποτε γής.

Όλα όμως αυτά μπορούν να επιτευχθούν μόνον μέσα από ανθρωποκεντρικότερη σκέψη και θεώρηση τού επιστήμονα. Και εδώ ακριβώς έντοπιζεται η επιτακτική ανάγκη της συνδρομής τού ανθρωπισμού, ως τού υψίστου σκοπού της επι-

στήμης. Διότι η όρθη λειτουργία μίας ανθρώπινης κοινωνίας κορυφώνεται στο βαθύ εξανθρωπισμό του ανθρώπου, στην ήθικη ολοκλήρωση των μελών της.

Παρά την πολυμορφία των κατευθύνσεων και των πραγματώσεων, που καλύπτει ο όρος ανθρωπισμός, στο βάθος του παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτος. Και σέ τοῦτο τὸ μέγιστο ἐπίτευγμα πάλι ἡ Ἀρχαία Ἑλλάδα ἄνοιξε τὸ δρόμο, θεωρίζοντας τὸν ἄνθρωπο - βιολογικὸ ὄν, πρὸς τὸν ἄνθρωπο - θεωρητικὸ ὄν, μέτρο τῶν πάντων. Τὸ πλᾶσμα, ποὺ ἀνακαλύπτει τὴν ἀξία τοῦ νοῦ, τοῦ λόγου καὶ τὸν θέτει κυβερνήτη τῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Γιὰ νὰ ἔλθει ἀργότερα ἡ θρησκεία τοῦ Ναζωραίου καὶ νὰ τὸν ὑψώσει μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης. Ἀλλὰ καὶ τὰ πνευματικὰ κινήματα ποὺ ἀκολούθησαν τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, καθὼς καὶ τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰώνα, νοστάλγησαν τὶς ἀρχές τοῦ κλασσικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, μὲ τὸν ἀναλλοίωτο πυρήνα του.

Σήμερα, ποὺ ὁ ἄνθρωπος ὑποβιβάζεται καὶ γίνεται ἀντικείμενο, ἀριθμὸς, ποὺ πωλοῦνται καὶ ἀγοράζονται οἱ ὑπαρκτικές του ἀνάγκες καὶ τὰ ἰδανικά του, ἀποτελεῖ χρισιμότατο γρέος τοῦ αἰώνα μας νὰ συνειδητοποιήσει ἡ κοινότητα τῶν ἐπιστημόνων τὸν κίνδυνο καὶ νὰ ἀντιδράσει ἀποτελεσματικά, δαμάζοντας τὴν τεχνοκρατία, μεταλλάσσοντας ἀποφασιστικὰ τὸ ὑλιστικὸ ὑπόβαθρο τῆς κοινωνίας καὶ ἀποκαθιστώντας τὸν ἀνθρωπισμὸ ὡς ἀπαραίτητη ἀξίωση τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος γιὰ κάθε ἐποχή. «Ὁ ἀνθρωπισμὸς, μᾶς λέγει ὁ καθηγητὴς Τατάκης, ποὺ θέλουμε νὰ πραγματώσουμε, νὰ ἔχει πάλι τόσο πλάτος καὶ βάθος, ὥστε νὰ περιλάβει ὅλα τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, βάζοντας τὸ καθεὶνα στὴ σωστή του θέση». Ἡ ἀναγέννηση, λοιπόν, αὐτοῦ τοῦ νέου ἀνθρωπισμοῦ, ποὺ ἀξιώνουμε ὅλοι, συνιστᾷ, -ὅπως θὰ παρατηροῦσε εὐστοχα ὁ Erich Fromm- «μία ἀντίδραση στὴν ἀπειλὴ ἐναντίον τοῦ ἀνθρώπου, μία ἀπειλὴ ποὺ ὀλοένα μεγαλώνει».

Αὐτὸς ὁ νέος ἀνθρωπισμὸς, ὀφείλει νὰ συμβιώσει καὶ νὰ λειτουργήσει ἁρμονικὰ μὲ τὴ σύγχρονη, πολύμορφη καὶ πολυδύναμη ἐπιστήμη, καὶ στὸ ἠθικὸ, καὶ στὸ διανοητικὸ, καὶ στὸ ὑλικὸ πεδίο τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου. Διότι δὲν ἀπορρίπτει τὸν τεχνικὸ πολιτισμὸ μὲ τὶς τεχνολογικές του κορυφώσεις, ἀλλὰ τὸν ἀξιοποιεῖ, τὸν προάγει, τὸν ἐξανθρωπίζει. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία ὀφείλουν νὰ ἀποκαταστήσουν μία γόνιμη σύζευξη μὲ τὰ κελεύσματα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὥστε νὰ ἀντικρύσουν τὸν ἄνθρωπο, ὡς ψυχρωματικὸ ὄν.

Ἐνα τέτοιο συνειδητὸ ἀντίκρυσμα σημαίνει πὼς ὁ τεχνολογικὸς πολιτισμὸς δὲν θρίσκειται σὲ διάσταση μὲ τὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ, ἀλλὰ πὼς καὶ οἱ δύο χρειάζονται καὶ ὀφείλουν νὰ συνεργασθοῦν γιὰ τὸ καλὸ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ὄντος, ποὺ θρίσκειται, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἐπικεφαλῆς τῆς Δημιουργίας

όλης. Συνειδητοποιώντας ο σύγχρονος επιστήμονας την άποψη αυτή, οφείλει να κατευθύνει την έρευνα και την όλη δράση του προς την σταθερή προαγωγή και ανύψωση του ανθρώπου. Έτσι, θα τον προφυλάξει και από την αλλοτρίωση, ή όποια τον οδηγεί στον όντολογικό του υποβιβασμό, και από την μηχανοποίηση του βίου του και από τον ύλιστικό του έναγκαλισμό, αποσαφηνίζοντας τους «συγκεχυμένους σκοπούς» των καιρών μας, κατά Άϊνστάιν, και επανατοποθετώντας, ως ύψιστο αίτημα της Ιστορίας, τον συνεχή εξανθρωπισμό του ανθρώπου. Διαφορετικά, ή ζωή θα καταντήσει, ένας διαρκής εφιάλτης...

Έξοχότατε κ. Πρόεδρε,
Μακαριώτατε Δέσποτα,
Κυρίες και κύριοι,
σας εύχαριστώ που με ακούσατε.